

RESPONSABILITATEA FAMILIALĂ A EDUCĂRII COPILULUI – O PERSPECTIVĂ VETEROTESTAMENTARĂ

Diac. dr. Cătălin VATAMANU

Scrierile sapiențiale ale Vechiului Testament prezintă două obiective fundamentale pentru viața unui om: întemeierea unei familii (literal, „a-și construi casa”) și nașterea de copii, act care consolidează familia și, prin extensie, poporul ales al lui Dumnezeu. Așa se explică de ce prima poruncă dată omului în rai de Dumnezeu a fost aceea a perpetuării speciei umane și a dominării pământului: „Dați roadă¹ și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l stăpâniți!” (Fac. 1, 28).

Organizată pe principii patriarhale, familia (בֵּית) – baza societății israelite – era alcătuită din soț, soție, copii și, eventual, una sau chiar două generații mai vârstnice și slugile casei², în funcție de statutul social al membrilor familiei și de spațiul pe care îl oferea mediul domestic.

1. Omul – creație și procreație

În cultura ebraică, precum și în celelalte culturi ale Orientului Apropiat Antic, nașterea nu era considerată doar un proces biologic,

¹ O traducere mai apropiată de sensul rădăcinii verbului ebraic פָּרָה ar fi „fiți fertili”, însă această variantă românească nu este la fel de explicită precum cele de limbă engleză sau germană: „Be fruitul” – „Seid fruchtbar”.

² Vezi: J. Pedersen, *Israel. Its Life and Culture*, London/Kopenhagen, 1959, vol. I-II; A. Causse, *La crise de la solidarité de famille et de clan dans l'ancien testament*, în „Revue d'histoire et de philosophie religieuses” (RHPHR), nr. 10, 1930, p. 26; Roland de Vaux, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen*, I, Übertragung aus d. Franz von Lothar Hollerbach, Herder Verlag, Freiburg, 1964, pp. 45-51; articolul „בֵּית;” în Gerhard J. Botterweck, Helmer Ringgren (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (TWAT)*, Band I, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, pp. 629-638.

eminamente uman. Dumnezeu, Creatorul tuturor făpturilor, este Cel care intervine proniator în umanitate, promițând și oferind celui drept mulți descendenți (Fc. 15, 5; 16, 10; 22, 17; 26, 4) și lăsând pe cel păcătos fără moștenitori.

În Vechiul Testament, numeroase sunt textele în care omul este prezentat ca fiind creație a lui Dumnezeu și dar al milostivirii lui Jahwe: „Iată! Toate sufletele sunt ale Mele. După cum sufletul tatălui, așa și sufletul fiului este al Meu. Sufletul care păcătuiește, acela va muri” (Iezec. 18, 4), sau: „Iată! Fiii sunt moștenirea Domnului, răs-plata este rodul pântecelui” (Ps. 127, 3). Așa se explică de ce textele care vorbesc despre nașterea omului se caracterizează printr-o remarcabilă exprimare poetică de elogiare a actului creației Domnului: „Tu mi-ai creat rinichii, Tu m-ai învelit cu pântecul mamei mele: Te laud pentru aceea că mă disting ca (o ființă) temătoare (sau minunată?). Minunate sunt lucrările Tale și sufletul meu cunoaște (aceasta) din plin! Nu a fost ascuns de Tine trupul meu, când am fost făcut în taină, am fost țesut în adâncurile pământului” (Ps. 139, 13-15, în paralel cu Iov 10, 8-11).

Nașterea unui copil nu este doar consecința unui act trupesc, sexual, ci, mai înainte de toate, este urmarea ascultării și împlinirii rugăciunilor părinților și un semn vizibil al binecuvântării lui Jahwe (Fc. 29, 32; 33, 5; I Sam. 1, 20.27; Ps. 127, 3). Așadar, raportarea vieții omului la Creatorul său aduce binecuvântarea „rodului pântecelui” sau, în caz contrar, blestemul (Deut. 28, 2.4, în paralel cu Deut. 28, 15.18). Că nașterea unui copil în cadrul familiei era considerată o binecuvântare a lui Dumnezeu ne-o arată acele texte care prezintă anunțarea fericitului moment printr-o persoană specială, de cele mai multe ori un înger (Fc. 6, 11; Jud. 13, 3.5; Luca. 1, 31).

Fertilitatea unei femei și nașterea de mulți prunci era deseori lăudată în societatea israelită. Această problematică este mult mai des tematizată în Vechiul Testament, decât în cel Nou. Jahwe, ca Domn peste viață și moarte, are puterea de a „deschide” pântecul femeii sau de a-l „închide”, de a face familia plină de copii sau de a o priva de această binecuvântare (I Sam. 2, 5; Iov 1, 21; Ps. 113, 9; Ier. 15, 7-9; Osea 9, 12).

Următoarele texte arată cât de mult era prețuită fertilitatea și nașterea de prunci în societatea israelită:

Fc. 24, 60: „Au binecuvântat pe Rebeca și i-au zis: «Sora noastră, tu să fii (mama) a mii de zeci de mii și sămânța ta va stăpâni porțile cetăților vrăjmașilor săi!»”

Fc. 30, 1: „Când a văzut Rahela că nu a născut copii lui Iacov, a invidiat-o Rahela pe sora sa și a zis lui Iacov: «Dă-mi fii, ori dacă nu mor!»”

Rut 4, 11.14: „Tot poporul care era la poartă și bătrânii au zis: «Suntem martori! Domnul să facă pe femeia care intră în casa ta ca Rahela și ca Lea, care amândouă au zidit casă lui Israel! Arată-ți puterea în Efrata și proclamă-ți numele în Betleem!» (...) Femeile au zis Naomei: «Binecuvântat să fie Domnul, Care nu te-a lăsat lipsită de un răscumpărător (de un bărbat cu drept de răscumpărare) azi și al cărui nume va fi strigat (lăudat) în Israel!»”

A avea șapte copii era un semn al binecuvântării (I Sam. 2, 5; Iov 1, 2; 42, 13; Ieș. 2, 16). De cealaltă parte, cine nu avea copii era considerat de comunitate un blestemat și pedepsit de Dumnezeu (Fc. 30, 1; 20, 17-18), un încercat (Fc. 16, 2; 30, 2; I Sam. 1, 5) și un om fără viitor (Fc. 15, 2). În familie, o femeie fără copii își putea pierde statutul de primă soție, fiind ironizată și batjocorită. Acesta este motivul pentru care Avram se plânge lui Jahwe (Fc. 15, 2-3), iar Ana, viitoarea mamă a lui Samuel, era tratată cu vorbe de batjocură de Penina, a doua soție a lui Elcana (I Sam. 1, 5-6): „și Domnul a închis pântecele ei. Potrivnica ei o provoca la supărare, ca să o determine să se mânie pe ea, pentru că a închis Domnul pântecele ei”. Episodul rugăciunii Anei pentru a avea copii arată clar legătura care există între binecuvântarea de a avea copii și bunăvoința lui Jahwe.

Cele două acte creative: al creării omului de Dumnezeu – dar nu doar a omului Adam-Eva, ci a fiecăruia în istoria orizontală, până la sfârșitul veacurilor –; și al procreării – ca o capacitate antropologică, independentă de factorii sociali, economici, culturali sau religioși –, converg în situația concretă, de față, a culturii și religiei ebraice în ideologia alegerii deosebite a lui Israel și a moștenirii țării sfinte. Ceea ce poporul ales a primit de la Dumnezeu ca moștenire trebuie să păstreze și să transmită mai departe generațiilor viitoare. Așa se explică de ce genealogiile accentuează importanța existenței lui Israel ca popor ales. Teritoriul primit ca dar de la Jahwe trebuia să rămână în proprietatea lui Israel, pentru integritatea căruia acesta devenea responsabil (Lev. 25, 25). În acest sens, una dintre legile levitice stipula chiar că un copil străin putea deveni „averea” unui israelit, dacă acesta locuia pe teritoriul său: „și astfel,

dintre copiii străinilor care locuiesc cu voi (veți putea) să-i cumpărați; și din familiile lor care sunt cu voi, pe care le vor naște în pământul vostru, vor (putea) fi averea voastră” (Lev. 25, 45).

A muri fără să lași moștenitori era expresia blestemului lui Dumnezeu și tocmai de aceea normele mozaice sancționau orice mijloace și metode prohibitive de la actul reproductiv. Relațiile sexuale în afara căsătoriei erau aspru pedepsite (Lev. 20, 20-21), iar singura excepție, legea leviratului, era permisă numai în împrejurări speciale, concrete (Fc. 38, 8, Deut. 25, 5-10).

2. Copilul ca sens al familiei

Dorința și dragostea pentru copii cuprinde întreg Vechiul Testament. Prezența numeroasă a copiilor este foarte des asociată cu binecuvântarea și este o componentă esențială a promisiunilor divine (Fc. 15, 5; 22, 17; 24, 60; 26, 4). Copiii sunt priviți ca încununare și sens al vieții celor doi, bărbat și femeie, ei dau siguranță și putere întregii familii (Prov. 17, 6; Ps. 127, 3-5; 128, 3; Iov 5, 25; Sir. 25, 10). În Ps. 128, 3-4, psalmistul elogiază prin intermediul metaforelor familia cu mulți copii: „Soția ta este ca o viță roditoare înlăuntrul casei tale; copiii tăi ca niște lăstari de măslin înprejurul mesei tale. Așa va fi binecuvântat omul temător de Dumnezeu”.

Tinerii înșiși sunt lăudați și sunt considerați dovada bunăstării unui popor: „Fiii noștri sunt ca plantele crescute în tinerețea lor; fetele noastre ca niște stâlpi sculptați, podoaba palatelor” (Ps. 144, 12). Copiii erau considerați o garanție a siguranței și perpetuării familiei. Textul din Prov. 17, 6 este în acest sens atât de expresiv, încât nu mai are nevoie de vreo explicație: „Cununa bătrânilor sunt fiii fiilor și părinții sunt slava copiilor lor”. În completarea acestuia vine Ps. 127, 3-5, care arată că fiii sunt un semn al puterii: „Iată, fiii sunt o moștenire de la Domnul, o răsplătă (de la El) este rodul pântecelui. Ca săgețile în mâna unui războinic, așa sunt fiii tinereții. Ferece de omul care își umple tolba de săgeți cu ei! Căci ei nu se vor rușina, când vor vorbi cu dușmanii la poartă”.

Pentru societatea israelită, copilul reprezenta o viitoare putere de lucru, garanția perpetuării neamului, a respectării și transmiterii pe mai departe a legilor divine și a dominării pământului primit de la Dumnezeu. El nu are drepturi deosebite și nici nu este considerat pe picior de egalitate cu un adult. De aceea, principiile educării lui

erau formulate preponderent negativ, în ideea că el trebuie să se teamă de Jahwe și să aibă încredere în El. Idealul copilului israelit era, astfel, cel al robului temător de Dumnezeu din tinerețile sale (I Rg. 18, 12c): „și robul tău se teme de Domnul din tinerețea mea (lui)”.

În Antichitate, o femeie se căsătorea pe la vârsta de 12-17 ani³ și una dintre principalele datorii în calitate de soție era să dea naștere unui număr cât mai mare de copii. În Noul Testament, întâlnim chiar mențiunea că femeia „se va mântui prin nașterea de fii” (I Tim. 2, 15, în paralel cu 5, 14). Textele Vechiului Testament relatează cu precădere nașterea fiilor, menționând că aceasta era una dintre principalele îndatoriri ale unei femei, de îndeplinirea căreia depindea însăși existența acelei familii (Fc. 30, 1; I Sam. 1).

Concret, actul fizic al nașterii este relatat sumar în texte precum I Sam. 4, 19, Ier. 30, 6 și Ieș. 1, 19, iar în literatura cu caracter eshatologic acesta este privit ca semn al mântuirii lui Israel (a se vedea, de exemplu, Isaia 66, 8-14). Nașterea este dureroasă (Fc. 3, 16; 35, 16), implicând numeroase riscuri medicale, încât adeseori femeia putea muri (Fc. 35, 16-19; I Sam. 4, 19-20). Anumite femei dintre vecine sau moașe de profesie asistau nașterea (I Sam. 4, 20; Rut. 4, 13-17; Fc. 35, 17; 38, 28; Ieș. 1, 15-21), însă în nici un caz tatăl, care era doar verbal înștiințat de aceasta (Iov. 3, 3; Ier. 20, 15).

Numele copilului era dat ori de tată (Fc. 16, 15; 17, 19; 35, 18; Ieș. 2, 22), ori de mamă (Fc. 29, 32-35; 35, 18; Is. 7, 14). După naștere, femeia era considerată necurată din punct de vedere religios, ceea ce impunea o anumită perioadă de curățire, finalizată prin aducerea unei jertfe (Lev. 12, 1-8, în paralel cu Luca 2, 22-24)⁴. Alăptarea se făcea de mamă sau, uneori, de o doică și putea dura chiar

³ Referitor la căsătorie și la statutul pe care femeia îl avea în cadrul familiei, a se vedea Günter Mayer, *Die jüdische Frau in der hellenistisch-römischen Antike*, Kohlhammer, Stuttgart, 1987.

⁴ „Geburt”, în Görg Manfred, *Neues Bibel-Lexikon*, Band I, Benziger Verlag, Zürich, 1991, pp. 748-749; „ילד”, în Ernst Jenni, Claus Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (THAT)*, I. Band, Gütersloher Verlagshaus, Munich, 1971, pp. 732-736; „ילד”, în G.J. Botterweck, *TWAT*, Band III, pp. 633-639; Theodor Lescow, *Das Geburtsmotiv in den mesianischen Weissagungen bei Jesaja und Micha*, în „Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft” (ZAW), nr. 79, anul 1967, pp. 172-208; Athalya Brenner, *Female Social Behavior: Two Descriptive Patterns within the „Birth of the Hero” Paradigm*, în „Vetus Testamentum”, 36, 1986, pp. 257-273.

și după vârsta de trei ani (Fc. 21, 7-8; Ieș. 2, 7-9; I Sam. 1, 20-23; I Rg. 3, 21; II Mac. 7, 27).

Ps. 108, 8-9 (109, 9-11, în textul ebraic) face referire la pedeapsa pe care un om o va primi în cazul în care acela va cleveți înaintea Domnului (v. 20): „Să-i rămână copiii orfani și soția lui văduvă! Copiii lui să umble (fără nici un căpătâi) și să cerșească, să caute (pâinea) prin ruine!”. Textul este semnificativ în ceea ce privește cercetarea de față prin faptul că ne prezintă un tablou virtual al copilului devenit orfan de tată. Unul ca acesta era scos afară din casa sa, împreună cu mama și frații săi ajungea să cerșească, averea părinților era luată de cămătar și în această situație nu găsește nici un ajutor la cei apropiați. Acest tablou al cerșetoriei copiilor este completat de textul Iov 20, 10.

În societatea iudaică, orfanul era denigrat (Iov 6, 27; 24, 9; Ezech. 22, 7) și multe texte vorbesc despre o judecată nedreaptă făcută acestuia (Deut. 24, 17; 27, 19). La Dumnezeu el găsește milă (Osea 14, 4; Ps. 10, 14), pentru că Jahwe este „Tatăl orfanilor” (אֲבִי יְתוּמִים) (Ps. 68, 6). De aceea, profeții Vechiului Testament îndeamnă poporul să aibă grijă de categoriile sociale defavorizate, în speță de orfani și de văduve, iar cuvintele profetului Isaia (1, 17) îndeamnă la filantropie în comunitate: „Învățați-vă să faceți binele, căutați dreptatea, ocrotiți pe cel asuprit, faceți dreptate orfanului, apărați pe văduvă!”.

3. Responsabilii cu educația în familie

a. Texte fundamentale privind tema

Indiscutabil, pentru un copil procesul instructiv-educational începea în familie. Ca oricând în istoria societății umane, părinții aveau responsabilitatea asigurării securității copilului, prin împlinirea condițiilor fundamentale de viață, biologică, morală sau religioasă. În mod deosebit în vechiul Israel, membrii familiei erau datori să transmită adevărul revelat urmașilor, întrucât Dumnezeu-Jahwe a dat spre împlinire și păstrare Legile Sale, ca semn al unui legământ veșnic. De aceea, cele mai multe texte ale Primului Testament îndeamnă pe părinți să le spună copiilor în orice împrejurare posibilă despre binefacerile pe care Dumnezeu Cel Unul le-a adus poporului Său ales. Textele enumerate mai jos sunt concludente în acest sens:

Ieș. 10, 2: „Ca să povestești fiului tău și fiului fiului tău câte am făcut în Egipt și semnele Mele, pe care le-am arătat într-însul, și ca să cunoașteți că Eu sunt Domnul.”

Fc. 18, 19: „Căci Eu îl cunosc și de aceea (știu) că va porunci fiilor lui și casei lui după el calea Domnului să păzească, făcând ce este drept și (după) judecată, pentru ca astfel Domnul să împlinească față de Avraam ceea ce i-a făgăduit.”

Ieș. 12, 26-27a: „Și când va fi să vă vorbească fiii voștri: Ce (înseamnă) rânduiala aceasta pentru voi? Voi să spuneți: (...)”

Ieș. 13, 8: „Să spui atunci fiului tău și să zici: «Aceasta este ceea ce mi-a făcut Domnul, când m-a scos din Egipt.»”

Ieș. 13, 14: „Și când va fi să te întrebe fiul tău, într-o zi, și va zice: «Ce (înseamnă) aceasta?» Tu să zici lui: «Prin mâna Lui cea puternică ne-a scos pe noi Domnul din Egipt și din casa sclaviei.»”

Deut. 4, 9: „Numai păzește-te și veghează foarte asupra sufletului tău, nu uita lucrurile pe care le-au văzut ochii tăi și să nu-ți iasă din inimă în toate zilele vieții tale; fă-le cunoscute copiilor tăi și copiilor copiilor tăi.”

Deut. 6, 7: „Să le fixezi (în mintea) fiilor tăi și să vorbești despre ele atunci când șezi în casa ta și când mergi pe drum, când te culci și când te scoli.”

Deut. 6, 20-21a: „Când te va întreba fiul tău mâine ca să îi zici ce (înseamnă) mărturiile, hotărârile și poruncile acestea pe care le-a poruncit Domnul Dumnezeuul nostru vouă, tu să zici fiului tău: (...)”

Deut. 11, 19: „Să învățați acestea pe fiii voștri; să le vorbești despre ele când vei sta acasă și când mergi pe drum, atunci când te culci și când te vei trezi.”

Ps. 44, 2: „Dumnezeule, am auzit cu urechile noastre și părinții noștri ne-au povestit lucrările pe care le-ai făcut pe vremea lor, în zilele de odinioară.”

Ps. 78, 2-7: „Îmi voi deschide gura mea prin pilde, voi vesti cugetările din trecut. Ceea ce am auzit și ceea ce cunoaștem și ceea ce părinții noștri ne-au povestit nu vom ascunde de copiii lor; ci vom vesti generației viitoare laudele Domnului, puterea și minunile Lui pe care le-a făcut. El a pus o mărturie în Iacov, a dat o lege (învățătură) în Israel, prin care a poruncit părinților noștri să-și învețe copiii, ca să fie cunoscută de generațiile viitoare. Fiii vor fi născuți și vor crește și vor povesti fiilor lor; și își vor pune încrederea în

Dumnezeu și nu vor uita lucrările lui Dumnezeu, și poruncile Lui ei le vor păzi.”

Ps. 145, 4: „Fiecare generație va lăuda lucrările Tale și minunile Tale le va vesti!”

Ioil 1, 3: „Povestiți (aceasta) fiilor voștri și fiii voștri (să povestească) fiilor lor și fiii lor generației viitoare!”

b. Rolul mamei și al tatălui în educarea copiilor

Cel puțin în prima fază a vieții copilului, responsabili de educația acestuia erau exclusiv membrii familiei: părinții, bunicii sau chiar frații mai mari. Această situație se putea schimba după vârsta de cinci-șapte ani, când oferta educațională devenea mai vastă. Copilul putea frecventa „școala” comunității sau doar pe „învățătorul” ei, putea dobândi cunoștințe religioase prin participarea la cultul public. Dar tatăl și mama sunt cei care păstrează permanent rolul de prim educator, așa cum ne arată textele Prov. 1, 8; 6, 20; 23, 22:

Prov. 1, 8: „Ascultă, fiul meu, învățătura tatălui tău și nu lepăda îndrumările mamei tale!”

Prov. 6, 20: „Păzește, fiul meu, învățătura tatălui tău și nu lepăda îndrumările mamei tale.”

Prov. 23, 22: „Ascultă pe tatăl tău care te-a născut și nu nesocoti pe mama ta când a îmbătrânit.”

În numeroase rânduri, redactorul textului sfânt se situează în relație directă cu mama sa, arătând în primul rând respectul său deosebit. מִיָּמִי – „mama mea” este întâlnit destul de des (de 24 de ori) în Primul Testament, în următoarele contexte biblice relevante studiului:

- în expresia „din pântecele maicii mele” – מִבֶּטֶן אִמִּי (Iov 1, 21; Ps. 22, 10-11; 139, 13; Is. 49, 1), cu referire la primele experiențe de viață ale autorului. Așadar, subiectul se raportează fizic la mama sa, deși această expresie are un evident caracter temporal – „dintotdeauna” (Jud. 16, 17; Ps. 71, 6).

- ca „fiu al mamei” (Prov. 4, 3) – exprimarea argumentează ideea creșterii până la vârsta de cinci ani sub autoritatea mamei: „Când eram fiu la tatăl meu, gingaș și singur înaintea mamei mele”. Doar după această vârstă, tatăl intervine proeminent în formarea copilului.

- în dialog direct cu mama (I Rg. 2, 20), arătând, pe de o parte, respectul, ascultarea și supunerea fiului, iar pe de altă parte, caracterul pedagogic al mesajului mamei.

- expresia „casa mamei mele” (în paralel cu expresia „camera celei ce m-a conceput”, în Cânt. 3, 4) arată rolul mamei în educația fetelor (Cânt. 8, 2).

Întotdeauna a fost receptat ca firesc faptul ca mama să-și îngrijească și să-și protejeze copilul. De aceea, întrebarea lansată de Isaia (49, 15a) nu poate fi decât una retorică: „Va putea o femeie să-și uite sugarul (copilul pe care-l alăptează) și să nu aibă milă de fiul pântecelui ei?”. Despre modul de îngrijire al sugarului primim câteva informații prețioase din relatarea judecării de către Solomon a celor două femei desfrânate (I Rg. 3, 6-28). Copilul locuia împreună cu mama sa, dormea la pieptul mamei (v. 19-20) și era alăptat regulat (v. 21).

După nașterea copilului, mama păstra rolul primar în creșterea lui, din care proces nu puteau lipsi, din punct de vedere cognitiv, informațiile primare referitoare la diferite aspecte ale cotidianului social. Deși Vechiul Testament nu ne descrie cu amănunte în ce consta o astfel de instruire, din relatările despre nașterea, alăptarea și primele etape ale copilăriei pruncului putem doar deduce anumite informații, fără ca acestea să aibă caracter general. Un exemplu concludent este implicarea Anei în educarea lui Samuel, reflectată în textul destul de sărac în amănunte I Sam. 1, 22-28, care se referă, cu precădere, la perioada când copilul era sub îngrijirea mamei sale. Cel puțin până la vârsta de trei-cinci ani, Samuel a fost crescut de mama sa, după cum credea ea că este bine (v. 23a): „Fă ceea ce este bine în ochii tăi, așteaptă până îl vei întărca. Numai să împlinească Domnul cuvântul Lui!» Și femeia a rămas (acasă) și a hrănit pe fiul ei până l-a întărcat”. Promisiunea Anei de a-și închina fiul lui Dumnezeu și respectarea acestei promisiuni arată faptul că imperativul „fă binele” (עָשִׂי הַטֹּב) își găsește concretizarea într-o educație cu caracter religios și în îndeplinirea unei vocații cultice. În acest sens, la vârsta stabilită, mama își aduce copilul „înaintea Domnului” și transferă responsabilitatea educației preotului Eli (I Sam. 1, 25-28; 2, 11). Însă grija Anei pentru fiul ei nu se termină în acest moment: ea îl vizitează în fiecare an (poate chiar și mai des), când îi aduce copilului Samuel meilul lucrat de ea însăși. Împreună cu soțul ei aduc jertfă Domnului și primesc binecuvântare de la preotul Eli. Acestea sunt singurele informații cu privire la rolul Anei în educarea lui Samuel.

Din momentul înțărării și până a ajunge adolescent, comportamentul copilului se schimbă și, implicit, metodele și conținuturile instruirii sale evoluează. Textele biblice sunt insuficiente pentru a descrie procesele care apar în această etapă a vieții, insistând însă asupra deciziei căsătoriei și a condițiilor în care aceasta trebuia efectuată, cunoscut fiind faptul că familia, alături de credința în Jahwe, constituia fundamentul societății israelite. În urma analizei acestor texte, am putea da câteva exemple de modalități de intervenție a mamei în momentele importante ale copilăriei fiului ei. Astfel, mama:

- intermedia relația dintre fiu și tată (Fc. 27);
- putea binecuvânta verbal copilul (Jud. 17, 2);
- se îngrijea de copil atunci când acesta era bolnav (II Rg. 4, 19-20);
- îi alegea fiului soția (Fc. 21, 21) sau cel puțin se implica în acest proces (Fc. 27, 46; 28, 7, Jud. 14, 2-3). Cânt. 3, 11 arată că în ziua nunții mama îi așeza fiului o cunună pe cap;
- fiul imita modul de viață al părinților (I Rg. 22, 53);
- în cazul în care fiul regelui devenea după moartea tatălui său el însuși rege, mama sa avea rolul de „sfătuitoare” (II Cr. 22, 1-3; Prov. 31, 1);
- absența mamei ca urmare a morții ei era substituită de viitoarea soție a fiului (Fc. 24, 67).

În ceea ce privește rolul strict educativ al mamei, câteva aspecte legate de specificul acestei responsabilități trebuie reliefate. Educația mamei, din punctul de vedere al conținuturilor transmise și al formei ei, era diferită de a tatălui, de vreme ce anumite texte biblice (precum Prov. 1, 8 și 6, 20) fac deosebire între „învățătura tatălui tău” (מוֹסֵר אָבִיךָ) și „învățătura mamei tale” (תּוֹרַת אִמֶּךָ). De remarcat, în acest context, distincția מוֹסֵר („învățatură”, ca disciplină) – תּוֹרַה („învățatură”, ca lege). Deși neotestamentar, textul II Tim. 1, 5 ne prezintă rolul pe care femeile (în această situație, pe lângă mamă fiind menționată și bunica) l-au avut în creșterea copilului Timotei: „Îmi aduc iarăși aminte de credința ta neprefăcută, care, precum s-a sălășluit întâi în bunica ta Loida și în mama ta, Eunichi, tot așa, sunt încredințat, că și întru tine”. Așadar, se poate spune că aceste persoane au contribuit în primul rând la educația moral-religioasă a lui Timotei.

Mama avea un rol important în educarea copiilor ei, chiar și când aceștia erau adolescenți. În stilul caracteristic scrierii Cântarea Cântărilor, textul 8, 2 face referire la viața sentimentală a tinerilor, menționând implicarea mamei în alegerea și sensibilizarea persoanei iubite: „Te voi lua și te voi aduce în casa mamei mele; ea mă va învăța să-ți dau să bei din vin mirositor, must din rodiile mele”. Textul folosește expresia „casa mamei”⁵, denumind locul unde fiica primește această instruire cu caracter special.

Și după căsătorie, fiul rămâne ascultător părinților, cărora le datorează deplinul respect. Deși adult, el nu refuză indicațiile mamei sale, ba dimpotrivă, experiența sa de viață și înțelepciunea ei constituie pentru tânăr cuvinte cu autoritate. Un exemplu de mamă care își sfătuiește fiul cu înțelepciune este mama fiilor lui Macabeu, căreia Antioh IV Epifanes îi cere să intervină pentru a-și convinge copiii să renunțe la legea iudaică. Textul II Macab. 7, 24-41, după ce ne arată că mama a fost mai întâi instruită de rege ce să vorbească, ne prezintă două discursuri, poate unice ca fond în literatura biblică a Vechiului Testament. Autoritatea mamei în fața copilului ei este argumentată de grija pe care aceasta i-a purtat-o până la vârsta adolescenței. Cuvintele acesteia sunt profund teologice și pornesc din dovedirea teleologică a existenței lui Dumnezeu, Creatorul și Proniatorul (v. 28). Ascultând cuvintele mamei sale, cel din urmă fiu consimte să fie ucis alături de frații săi pentru păstrarea nealterată a legii strămoșești (v. 30).

Tot despre o educație dată la maturitate, dar în acest caz exprimată mult mai clar, se vorbește în Prov. 31. Întregul capitol prezintă sfaturile cu care mama regelui Lemuel⁶ își învăța fiul. Îndemnurile ei au ca subiect abținerea de la băuturile alcoolice, buna judecată și căsătoria cu o femeie virtuoaasă. Ca o concluzie la întregul capitol, versetul 28 arată că pentru educația pe care au primit-o fiii își fericesc mama, iar soțul ei o laudă.

⁵ Sintagma este păstrată în traduceri mai importante: Septuaginta – „εἰς οὐκὸν μητρὸς μου”; Vulgata – „in domum matris meae”; traducerea lui Martin Luther – „in meiner Mutter Haus bringen”.

⁶ Lemuel, regele din Massa, a fost identificat în tradiția rabinică cu Solomon, din dorința de a-i atribui autoritatea întregii cărți a Proverbelor, fapt neconfirmat de cercetările moderne. Cf. „Lemuel”, în *Dicționar Biblic*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1995, p. 750.

Un important aspect de interculturalitate îl cunoaștem prin prisma informației lui Neemia (13, 23-24), care ne arată că femeile așdodiene, amonite și moabite care s-au căsătorit cu bărbați evrei își învățau propriii copii limba țării din care proveneau: „Tot pe vremea aceea, am văzut pe niște iudei care își luaseră neveste așdodiene, amonite și moabite. Jumătate dintre fiii lor erau vorbitori de limbă așdodiană, dar nu știau să vorbească limba evreiască; (nu cunoșteau) decât limba unui alt popor”.

Într-o societate patriarhală, așa cum era cea israelită, este normal ca tatăl să dețină rolul cel mai important în educarea copiilor. Acest fapt este semnalat, în special, în scrierile sapiențiale:

Prov. 4, 1.4: „Ascultați, fiilor, învățătura unui tată și dați atenție cunoașterii informației. (...) El mă învăța atunci și-mi zicea: «Păstrează cuvintele mele în inima ta, păzește învățăturile mele și vei trăi!»”

Prov. 13, 1: „Un fiu înțelept (ascultă) învățătura tatălui său, dar batjocoritorul nu ascultă mustrarea.”

Deseori pedagogia divină este explicată prin prisma educației pe care fiul o primește de la tatăl său⁷. Reprezentativ pentru argumentarea acestei paralele este textul Deut. 8, 5: „Domnul Dumnezeuul tău te mustră (învăță) cum mustră (învăță) un om pe copilul lui”.

Se pare că tatăl intervenea semnificativ în educarea copiilor doar după ce aceștia erau întărcați și deveneau capabili să primească instruirea. Tradiția deuteronomică insistă chiar asupra faptului că instruirea provenea cu precădere de la tată: „Când fiul tău te va întreba într-o zi: «Ce însemnează învățăturile acestea, legile acestea și poruncile acestea, pe care vi le-a dat Domnul Dumnezeuul nostru?», să spui fiului tău (...)» (Deut. 6, 20-21a). Așadar, tatăl avea rolul de „catehet” al familiei. Cuvintele Domnului trebuiau „sădite” în mintea fiului în orice moment al zilei și în orice împrejurare: când șezi, când mergi, când te culci, când te scoli. Un semn al transmiterii și respectării lor era purtarea de *tefilim* și legarea acelor *mezuzot* de tocul ușii. De aceasta era responsabil tatăl, așa cum ne arată textul Deut. 6, 6-9 (în paralel cu Deut. 11, 18-21): „Și să fie cuvintele acestea, pe care Eu ți le poruncesc astăzi, în inima ta. Să le fixezi (în mintea) fiilor tăi și să vorbești despre ele atunci când

⁷ Vezi: Diac. drd. Cătălin Vatamanu, *Legitimitatea filiației divine a regilor davidici*, în „Studii Teologice”, seria a III-a, anul V (2009), nr. 2, pp. 105-121.

șezi în casa ta și când mergi pe drum, când te culci și când te scoli. Să le legi ca semn la mâna ta și să fie ca o bandă între ochii tăi. Să le scrii pe ușorii casei tale și pe porțile tale”. Că o astfel de instruire exista ne-o confirmă textul Jud. 6, 13b: „Și unde sunt toate minunile Lui pe care le-au povestit nouă părinții noștri când spun: «Oare nu din Egipt ne-a scos pe noi Domnul?»”, precum și Ps. 71, 17: „Dumnezeule, Tu m-ai învățat din tinerețile mele și acum încă eu vestesc minunile Tale”. De altfel, tratatul *Sukka* (42a) arată că „atunci când un copil înțelege ceea ce i se vorbește, tatăl său trebuie să-l învețe Torah și scrierile *Schema*”⁸.

Grija deosebită pentru conținutul revelației Domnului este accentuată în Deut. 4, 9 prin folosirea de verbe ce țin atât de senzorial, cât și de moralitate: „Numai păzește-te și veghează foarte asupra sufletului tău, nu uita lucrurile pe care le-au văzut ochii tăi și să nu-ți iasă din inimă în toate zilele vieții tale; fă-le cunoscute copiilor tăi și copiilor copiilor tăi”.

Textul Iov 1, 5 arată chiar că tatăl era preocupat în permanență de ceea ce făceau fiii lui: „Și după ce treceau zilele de ospăț, Iov chema și îi sfințea pe ei: se scula de dimineață și aducea jertfă (corespunzător) numărului lor. Căci zicea Iov: «Poate că fiii mei au păcătuit și au blestemat⁹ pe Dumnezeu în inima lor». Așa făcea Iov în toate zilele”. Fapt deosebit de important, textul ne confirmă practica rugăciunii părinților pentru fii.

Așa cum ne arată Pilda fiului risipitor (Luca 15, 11-32), atitudinea tatălui față de copiii săi se raporta la succesul sau insuccesul acestora în viață, la ascultarea sau nesupunerea lor, fiind considerați, în consecință, înțelepți sau, dimpotrivă, fără de minte. Ceea ce fac fiii are în viitor repercusiuni asupra tatălui însuși și tocmai de aceea educația își găsește primul scop în cadrul familiei.

Cu siguranță, meseria tatălui juca un rol important, chiar dacă acesta era un simplu lucrător al pământului, un meșteșugar, un

⁸ Tratatul *Sukka*, în *Der Babilonische Talmud*, neu übertragen durch Lazarus Goldschmidt, dritter Band, Jüdischer Verlag, Berlin, 1930, p. 371.

⁹ Textul ebraic folosește verbul בָּרַךְ – „el a binecuvântat”. Însă atunci când acesta se referă la Dumnezeu sau la rege (precum în I Rg. 21, 10; Ps. 10, 3; Iov 1, 5.11, 2, 5.9), el poate fi socotit ca eufemism pentru קָלַל „a blestema” (vezi Ieș. 22, 27; Is. 8, 21; Jud. 9, 27). Cf. „בָּרַךְ”, în Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, 17. Auflage, Berlin/Göttingen/Heidelberg, 1962, p. 117, și „בָּרַךְ”, în G.J. Botterweck, *TWAT*, Band I, pp. 827-828.

scrib sau un preot. Băieții trebuiau „să calce” pe urmele tatălui lor și asta însemna, în primul rând, învățarea, practicarea și transmiterea meseriei părintelui. Deși pentru societatea israelită antică instruirea fiului la locul de muncă al tatălui era o normalitate, texte concludente în acest sens aproape că lipsesc. Însă, așa precum mama își învăța fiica treburile gospodărești și activitățile casnice cotidiene, fiul era instruit de tatăl său în arta meșteșugăritului, a cultivării pământului sau a creșterii de animale, a scrisului sau a serviciului cultic.

Potrivit Sir. 42, 9-11, în Vechiul Israel un tată era mult mai preocupat și neliniștit de educația fiicei, decât de a fiului: „Nu te sfii să dai învățătură celui fără de minte, celui nebun și celui bătrân care se ceartă cu tinerii; și vei fi cu adevărat învățat și laudat înaintea tuturor celor vii. Fata ascunsă priveghere este tatălui și grija ei depărtează somnul de la el, cât este tânără, ca nu cumva să-i treacă vârsta, și după ce se mărită, să nu fie urâtă de bărbatul său; cât este fecioară, ca nu cumva să se pângărească și în casa părintească să rămână însărcinată”.

Așadar, dacă e să ierarhizăm rolul părinților în educarea copiilor, am putea spune că tatăl era principalul „educator” în familie. Autoritatea tatălui ca prim educator este confirmată și de folosirea substantivului אב pentru persoanele ce conduceau comunitatea, înțelepți, profeți sau preoți. Titlul are în aceste cazuri mai întâi un caracter pedagogic, exprimând responsabilitatea și implicarea în viața comunității sau a unui grup restrâns de persoane.

c. Rolul pedagogic al doicii în familia israelită nobilă

În familiile înstărite, o doică prelua responsabilitatea părinților de a crește copiii, aceasta cel puțin până la vârsta la care ei deveneau autonomi și independenți. O asemenea persoană este descrisă în vocabularul ebraic prin participii precum מִיִּנְקָה¹⁰, אִמְנָה¹¹ și אִמָּן.

Hifulul participiu al verbului יָנַק este întâlnit în Vechiul Testament de șase ori, în texte precum Fc. 24, 59; 35, 8 (Debora, doica Rebecăi); Ieș. 2, 7 (mama lui Moise); II Rg. 11, 2; II Cr. 22, 11 (doica fiului lui Ohozia); Is. 49, 23. Textul Is. 49, 23 este aparte, mai întâi prin faptul că menționează ambele participii ce erau folosite

¹⁰ Formă de Hiful participiu feminin absolut a verbului יָנַק – „a suga”. Traducerea Septuaginta folosește substantivul ἡ τροφός.

¹¹ Formă de Qal participiu feminin provenită din verbul אָמַן – „a hrăni”.

pentru „doică” și, mai apoi, pentru că în accepțiunea lui Isaia cei de viță regală și nobilii sunt cei care vor sluji lui Israel în vremurile promise: „Regi vor fi cei care te vor crește și prințese (vor fi) doicile tale”.

În mod interesant, verbul אָמַן apare la forma Qal îndeosebi ca participiu activ, cu preponderență forma masculină – în Num. 11, 12 (ca metaforă pentru Jahwe), II Rg. 10, 1.5 („îngrijitorii” copiilor lui Ahab), Ester 2, 7 (Mardoheu), Is. 49, 23 (profetic) –, în pofida femininului – din texte precum II Sam. 4, 4 (doica fiului lui Ionatan), Rut 4, 16 (Naomi). Sensul de bază al cuvântului este acela de persoană, bărbat sau femeie, care se îngrijește de hrănirea unui copil minor. De această explicație se diferențiază clar II Rg. 10, text care presupune existența unui anume funcționar, și Ester 2, 7, în care Mardoheu trebuie să fi fost mai mult decât cineva care va hrăni pe Ester (a se vedea acest text în paralel cu Ester 2, 20). Așadar, participiul Qal al lui אָמַן primește un sens deosebit de verbul de bază, și anume „a îngriji”, „a purta de grijă”, „a se preocupa de/cu”¹². Franciscus Zorell, în *Lexiconul* său, traduce participiul Qal al verbului אָמַן din II Rg. 10, 1 prin *curavit, educavit infantem*, iar din Num. 11, 12 și II Rg. 10, 5 prin *infantium curator, paedagogus*¹³.

O astfel de persoană specializată este atestată în familiile regale și nobile din Egipt. Pe lângă textele extrabiblice care susțin această afirmație, o dovadă în plus o constituie istorisirea înfierii lui Moise, relatată în Ieș. 2. Deși pentru argumentarea unui proces educativ specializat în familie izvoarele sunt foarte puține, în cazul instrucției sistematizate ar putea fi analizate câteva texte egiptene care vorbesc despre un anumit ajutor pedagogic în familiile nobile. De exemplu, o stelă funerară ce aparține epocii dinastiei a XII-a, care se găsește la Viena, amintește de prezența în familie a unui funcționar, a unui „servitor de casă, maestru de scriere”¹⁴. De altfel, descifrarea scrierii pictografice egiptene era foarte dificilă pentru un adult, cu atât mai mult pentru un copil. Acest fapt ne face să presupunem

¹² „אָמַן”, în *TWAT*, I, pp. 315-316.

¹³ „אָמַן”, în Franciscus Zorell, *Lexicon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Fasc. I, Sumtibus Pontificii Institutii Biblici, Roma, 1940.

¹⁴ Oleg Berlev, „Funcționarul”, în Sergio Donadoni (coord.), *Omul Egiptean*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 97.

existența unei trepte primare de educație, care să aibă la bază scrisoritul și care să fie făcută de cele mai multe ori în familie.

Revenind la prezența „doicii” în familia israelită, trebuie să precizăm clar faptul că, spre deosebire de societatea egipteană, principalul ei rol în familie era de a se îngriji de copii, aceasta presupunând, înainte de toate, asigurarea hranei și îndeplinirea altor necesități primare. De acest lucru ne încredințază textul I Tesaloniceni 2, 7: „Noi însă am fost blânzi în mijlocul vostru, așa precum o doică îngrijește pe fiii săi”. Însă texte precum II Rg. 10, 1.5 par a revoluționa conceptul ebraic de „îngrijitor”/„doică”. La curtea regală a lui Ahab, în Samaria, sunt menționați „cei ce creșteau pe copiii lui Ahab (הַאֲמִנִּיִּם), asemeni acelor *παιδογγοῦς* („tutorele familiei”) din Grecia antică. Cf. II Rg. 10, 3, copiii astfel educați erau în stare, la vârsta adolescenței, să preia responsabilități politice sau să îndeplinească funcții religioase și administrative în stat.

Cf. II Sam. 4, 4, până la vârsta de cinci ani sau chiar mai mult, copilul putea fi sub grija „guvernantei”. Așa cum textele biblice o arată, acest rol era des asumat de bunică (Rut 4, 16) sau chiar de un bărbat membru sau nu al familiei (cf. Num. 11, 12; Is. 49, 23; Ester 2, 7). Deși alți membri ai familiei, îndeosebi ambii bunici (Rut 4, 16), unchiul după tată sau chiar un văr (Ester 2, 7), puteau contribui la educarea copiilor, rămânem la ideea că, înaintea tuturor, părinții sunt cei responsabili de educația copiilor lor.

Concluzii

Torah a fost dată evreului pentru bunăstarea trupului și sufletului său în această viață și pentru fericirea spirituală în lumea care va veni. Pentru a-l iniția pe fiul său cât mai devreme în această disciplină de viață, tatăl îl învață înțelepciunea, dreptatea, iubirea și pietatea. Cu toate acestea, rabinii nu se bazează pe atitudinea voluntară a tatălui, ci îi impun acestuia obligația de a-i da fiului un avânt timpuriu pe un drum bun în viață. Cuvintele Domnului trebuie inculcate (lit. „sădite”) în mintea fiului în orice moment al zilei și în orice împrejurare (Deut. 6, 6-9).

Într-o controversă asupra situației dacă minorul este obligat să-și îndeplinească datoria de a veni la Templu cu ocazia celor trei pelerinaje ale marilor sărbători, shammaitii decid că această datorie

începe de îndată ce un băiat este capabil a face călătoria până la muntele Templului pe umerii tatălui său. Școala lui Hillel este mai indulgentă, stipulând că vizita poate fi făcută numai după ce băiatul a crescut suficient pentru a urca pe munte alături de tatăl său¹⁵.

Inițierea fiului devreme și progresiv în împlinirea poruncilor este cerută în mod repetat tatălui. Mishnah spune, pe scurt: „Un minor care știe cum să agite lulab este obligat să o facă”. Și Tosefta continuă, cu mai multe detalii: „Dacă nu mai are nevoie de mama lui (pe timp de noapte), el este obligat să se așeze în sukkah; dacă știe cum să-și pună ciucurii, el trebuie să facă acest lucru; dacă știe cum să se descurce cu tefillin, tatăl său îi dă o pereche, și dacă este în măsură să vorbească, tatăl său îl învață să recite (versuri începând cu) Shema și Torah și vorbește cu el în ebraică” (Sukkah, 3a-b).

În Vechiul Israel, educația în familie însemna de asemenea un proces educativ care se desfășura în familia lărgită a comunității israelite. Se poate afirma că, până în momentul cuceririi Canaanului și mai apoi al instaurării monarhiei, familia s-a identificat îndeosebi ca parte a comunității liturgice. Promisiunile divine au în vedere „familia” lui Avraam, a lui Isac sau Iacov. Alegerea popoului Israel este astfel nu doar un act eminent religios, ci, prin consecințele pe care aceasta le presupune, are deopotrivă implicații de ordin social, politic și cultural. Prin urmare, scopul „alegerii” este ca „fiii și casa” lui Avraam „să învețe să umble pe calea Domnului și să facă judecată și dreptate” (Fc. 18, 19a).

Față de teologia iudaică a lui Dumnezeu ocrotitor de sus al familiei, revelația neotestamentară ne asigură de prezența lui Hristos în om, în mijlocul familiei și al comunității. În Omilii la Facere, Sfântul Ioan Hrisostom spunea: „Unde sunt bărbat și femeie și copii într-o unire de cuget și dragoste, legați cu legăturile faptei bune, acolo este și Hristos, în mijlocul lor – că El nu acoperișuri din aur caută, nici stâlpi strălucitori, nici marmuri arătoase, ci frumusețea sufletului, și podoabă a cugetului, și masă plină de dreptate, încărcată de roadele

¹⁵ „Cine este un minor? Oricine este în imposibilitatea de a merge pe umerii tatălui său și să urce din Ierusalim pe muntele Templului. Astfel este hotărârea școlii lui Shamai. Dar școala lui Hillel zice: Oricine este incapabil să meargă de mână tatălui său și să urce din Ierusalim pe muntele Templului (Ieș. 23).” *Hagiga* 1, 1, traducere după *Der Babilonische Talmud*, neu übertragen durch Lazarus Goldschmidt, dritter Band, Jüdischer Verlag, Berlin, 1930.

milosteniei”¹⁶. Mai concis, același Părinte al Bisericii afirma: „În familia în care bărbatul, femeia și copilul merg pe drumul virtuții, acolo locuiește și Hristos”¹⁷.

Îndemnul Sfântului Vasile cel Mare, ca o concluzie la tot ceea ce a însemnat și trebuie să însemne educația familială, este unul de responsabilizare a familiei creștine pentru marele rol pe care aceasta îl joacă în mântuirea copiilor ei, în particular, și a comunității ecleziale, în general: „Să nu lași copiii pe pământ, ci să-i înalți la cer”¹⁸.

¹⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Cele dintâi omilii la Facere*, cuvântul VII.5, traducere din limba greacă veche și note de Adrian Tănăsescu-Vlad, Editura Sophia, București, 2004, p. 104.

¹⁷ Idem, *Problemele vieții*, traducere de Cristian Spătăreanu și Daniela Filioreanu, Editura Egumenița, f.a., p. 365.

¹⁸ Sfântul Vasile cel Mare, *Prealabilă înfățișare ascetică*, cap. II, în *Scrieri II*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 18, studiu introductiv, traducere, note și indici de prof. Iorgu D. Ivan, EIBMBOR, București, 1989, p. 58.

The Family responsibility for the child's education – an Old Testament view

Deac. Ph.D. Cătălin VATAMANU

The child was considered a gift of God for the family. In the Jewish tradition we find the belief that a family without children is considered to be under the divine damnation and therefore discriminated by the society. From a practical perspective, the lack of physical support into household activities and the lack of social security in old age were the disadvantages which sapiential literature often mentions. The birth of a child was a guarantee of social and economic success and, in religious terms, it was the safety of the Law's transmission and of the continuity of Yahweh's veneration.

Within the family, each member contributes to the education of children: the mother, from the birth to the weaning of the baby, may be the only „teacher”. After the age of five, his father was the one who took over the position of „educator” of the boys; the girls though are still trained by their mother. In special circumstances, a „nurse” use to substitute the teaching role of parents. These phases are not exhaustive since, chronologically speaking, this three types of education in the family can not be clearly delineated. Therefore, the whole family should be seen in Jewish society as an educational institution and not mere individuals.